

20.Yüzyıl Başıında Arnavutluk'un Kuruluş Sürecinde Avusturya-Macaristan ve İtalya Etkisi

The Influence of Austria-Hungary and Italy in The Establishment Process of Albania in The Beginning of the 20th Century

Murat Bürkan Serbest ^a

^a Department of International Relations, Kyrgyz-Turkish Manas University, Bishkek, Kyrgyzstan,
burkanserbest@gmail.com

Özet

Arnavut ulusçuluğunda başrole oturtulan 1878 yılında kurulan Prizren Birliği'nin dağılmasının sonrasında Arnavutları gerçek anlamda siyaseten birleştiren gelişmeler, 30-35 yıl arasındaki bir sürece yayılmıştır. Arnavutların siyasi anlamda birleşmesi ve bağımsızlığını kazanmasında iç dinamiklerin yanında özellikle Avusturya-Macaristan ve İtalyan dış politikalarının etkisi de önem taşıyan bir unsur olarak belirmiştir. Arnavutluk'un 1912 yılında bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkışında bu iki devletin Arnavut topraklarına yönelik politikaları önemli belirleyici etkenlerden biri olmuştur. Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın Arnavutlar üzerinde tarihsel olarak bir takım bağlantı noktaları vardı. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde her iki ülke de sahip oldukları bağlantı noktalarını kullanarak Arnavut topraklarında bir nüfuz kurma peşindeydiler ve dolayısıyla her iki ülke de birbirleriyle rekabet içindeydiler. İki ülke, ilk olarak 1897 Kasım'ında "Monza Mutabakatı" adıyla bilinen statükoyu koruyan bir anlaşma imzalamışlardır. Sonraki 15 yıllık bir periyot içinde de iki ülkenin bölgeye ilişkin politikaları ve çatışmacı olmayan rekabetlerinden Arnavutlar yararlanmışlardır. Bölge üzerindeki iki ülkenin yaklaşımları ve politikaları Arnavutluk'un kurulmasını ve tanınmasını kolaylaştıran etkenler olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arnavut Bağımsızlığı, Balkanlar, Avusturya-Macaristan, İtalya, Osmanlı Devleti, Monza Anlaşması.

Abstract

Following the dissolution of the Prizren League, which was established in 1878, which was put in the lead role in Albanian nationalism, the developments that unified the Albanians in the real sense, spread over a period of 30-35 years. In addition to the internal dynamics, the influence of the foreign policies of Austria-Hungary and Italy appeared as an important factor in the political unification and independence of the Albanians. In the emergence of Albania as an independent state in 1912, the policies of these two states towards Albanian lands were one of the important determining factors. Historically, Austria-Hungary and Italy had some connection points on Albanians. By the beginning of the 20th century, both countries were pursuing an influence in Albanian territory, using their ports, so both countries were competing with each other. The two countries first signed an agreement in November 1897 that preserved the *status quo* known as the "Monza Consensus". Over the next 15 years, Albanians benefited from the two countries' regional policies and their non-confrontational rivalries. The approaches and policies of the two countries in the region have been facilitating the establishment and recognition of Albania.

Keywords: Albanian Nationalism, Balkans, Austria-Hungary, Italy, Ottoman Empire, Monza Agreement.

Acknowledgments

Bu makalenin konusu, daha önce 28-30 Haziran 2022 tarihlerinde Osmaniye Korkut Üniversitesi'nde düzenlenen "International Korkut Ata Scientific" başlıklı uluslararası konferansta sözlü biçimde online olarak sunulmuştur.

For Citation: Serbest M. B. (2023). 20.Yüzyıl Başıında Arnavutluk'un Kuruluş Sürecinde Avusturya-Macaristan ve İtalya Etkisi. *Journal of Academic Value Studies*, 9(1), 29-45. <http://dx.doi.org/10.29228/javs.68358>

Received: 15.02.2023 Accepted: 27.03.2023

This article was checked by *intihal.net*

1.Giriş

Arnavut ulusçuluğunun gerçek anlamda siyasi olarak doğumunda 1878 tarihli Prizren Birliği önemli bir dönüm noktası oluşturur. Bununla birlikte, yine de 1878 yılını Arnavut siyasi birliğinin kesin olarak ortaya çıktığı bir tarih olarak görmek doğru bir yaklaşım olmaz. 1878-1881 yılları arasında faaliyet gösteren Prizren Birliği'nin birleşik bir Arnavut ulusunun ortaya çıkarılması yönünde ilk kez siyasi olarak ciddi bir adım attığı söylenebilir. Ancak, bağımsız Arnavut devletine giden yolda söz konusu kuruluş sürecini yalnızca iç dinamiklerle de açıklamak mümkün değildir. Yaşanan tarihsel gelişmeleri daha iyi değerlendirebilmek, aynı zamanda bu sürecin özellikle Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın politikaları bağlamındaki dış dinamikleri de göz ardı etmemekten geçer.

Avusturya-Macaristan, 18. yüzyılda imzalanan Pasarofça ve Karlofça maddelerine dayanarak Osmanlı sınırları içindeki Katolikler üzerinde himaye iddiasında bulunmakta olup, fiilen 19. yüzyılın başlarından itibaren de ciddi bir biçimde etki gösterebilmekteydi (Story, 2009: 200). Osmanlı devleti 19. yüzyıl içerisinde çifte monarşinin himaye iddialarını tanımak zorunda kalmış ve bu durum Avusturya-Macaristan'ın açıkça Osmanlı'nın Balkanlar topraklarında nüfuz kurmasına neden olmuştur. Viyana'nın etki kurmayı başardığı toplulukların başında da Katolik Arnavutlar gelmiştir. Viyana, Arnavutlar içinde var olan mikro-partiküler ulusçu dağlı Katolik kabileler olan Malisörleri zaman zaman kıskırtmıştır. Çifte monarşi, kendi himayesinde kurulacak Katolik kökenli Arnavutların, Geg diyalektiğini konuşanlarına dayanan bir devletin kurulmasını da 19. yüzyıl içinde kendi çıkarlarına uygun görmekteydi. Ancak 20. yüzyılın başlarından itibaren bunun mümkün olmadığını görerek, yavaş yavaş daha geniş ve kapsayıcı bir Arnavut devletinden yana olmaya başlamıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Adriyatik'in karşı kıyısındaki Avrupa'nın genç ulus devleti İtalya ise özellikle kendi içindeki İtalo-Arnavut (*Arbareş*) kolonisi etkisiyle Arnavut coğrafyasıyla bağlarını güçlendirmeye çalışmaktaydı. İtalya'nın, Arnavutlarla meskun Adriyatik kıyıları üzerinde de gözü vardı. İtalya, Adriyatik Denizi'nin kontrolünü kendi açısından çok önemli görmekteydi. İtalya ilk zamanlar bir *Arnavut-Karadağ Prensiği* projesi üzerinde duruyor idiyse de, özellikle bazı cumhuriyetçi çevreler bağımsız bir Arnavut devletini zamanla dile getirmeye başlamışlardır. Avusturya-Macaristan yayılmasını bunun engelleyebileceğini düşünmüşlerdir.

Her ne kadar Arnavut toprakları, iki devletin keskin bir rekabetine sahne olsa da, bu ülkeler doğrudan çatışmacı bir yöne girmekten de kaçınmışlardır. Balkanlar'daki statükoyu korumak için Kasım 1897'de iki devlet "Monza Anlaşması" ya da bir başka adlandırmayla "Monza Mutabakatı"nı imzalamışlardır (Sotirovic, 2015: 215-216). Bu mutabakatın önemi, özellikle iki devletin de, Osmanlı'nın Balkanlar'daki varlığının sona ermesi halinde bağımsız bir Arnavut devletini bölge açısından en uygun çözüm olarak görmeleridir. 19. yüzyılın sonundan Arnavutların bağımsız bir devlet kurmalarına kadar uzanan dönem içerisindeki Balkanlar'daki gelişmeler karşısında, İtalya ve Avusturya-Macaristan'ın Arnavut bağımsızlığını destekler tutumları yeni bağımsız bir devletin ortaya çıkışını kolaylaştırmıştır.

2. 20.Yüzyıl Başlarında Arnavutçuluk ve Avusturya-Macaristan ile İtalya'nın Hedefleri

Avusturya-Macaristan, Karlofça ve Pasarofça anlaşmalarının maddelerine dayanarak, bu anlaşmaların imzalanmasından itibaren Osmanlı'daki Katolikler üzerinde himaye hakkı olduğunu iddia etmekteydi. Bu durum, Osmanlı tarafından da kabul edilmeye başlanmış ve 19. yüzyılın sonunda Sadrazam Kâmil Paşa döneminde bu iddia bir Meclis-i Vükela kararıyla resmen tanınmıştır. Bu haktan yararlanan Avusturya-Macaristan, Katolik Arnavutların da koruyucusu hüviyetine bürünme çabasına girmiştir. Katolik Arnavutlarla ilgili her türlü soruna bu ülke müdahil olmak eğilimi taşımıştır. Örneğin, Arnavut kökenli Osmanlı bürokrat ve siyasetçisi İsmail Kemal Bey'in hatıralarında, 19. yüzyıl sonlarında bir Arnavut kasabasındaki Katoliklerin kiliseye sahip olmadıklarından dolayı buranın ileri gelenlerinden birinin evinde her Pazar toplanarak ayin düzenledikleri, bunun ise oradaki yetkililerce yasaklandığı ve bu yasağın kaldırılması için Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı devleti nezdinde devreye girdiği belirtilmektedir. İsmail Kemal Bey, hatıralarında, kendisi hem bu ayin toplantılarının yasaklanmasını kabul edilemez bulurken, aynı zamanda Avusturya-Macaristan'ın da Osmanlı topraklarında yaşayan Katolikleri kullanarak Osmanlı devletinin iç işlerine karışmasının da doğru olmadığını da ifade etmektedir (Story, 2009: 199-200). Bu ülke, İstanbul'un egemenliğindeki Katolikler üzerindeki himaye haklarını kullanarak kuzey ve kuzeydoğu bölgelerindeki Arnavut nüfusa dayanmak suretiyle nüfuz kurmak istemekteydi. Avusturya-Macaristan'ın hedefinde, kendi himayesinde Avrupalı bir prens tarafından

yönetilecek, kuzey ve kuzeydoğu bölgelerini kapsayacak özerk bir prensliğin kurulması hedefi bulunmaktaydı. Arnavutların yaşadığı güney bölgelerinin ise, bu ülkeye göre, Yunanistan'a bırakılması bir sorun oluşturmayacaktı (Clayer, 2013: 283-284).

Arnavut aydınların içinde de çifte monarşiye sıcak bakan ve bu ülkenin yardımıyla özerklik elde edilebileceğini düşünen isimler vardı. Bunlardan biri de Müslüman kökenden gelen Arnavut aydınlardan Abdül Fraşeri idi. Prizren Birliği'nin sönmeye yüz tuttuğu günlerde 1881 Nisan'ında Arnavutçu aydınlardan Abdül Fraşeri, Avusturya-Macaristan'ın İstanbul'daki Büyükelçiliği'ne bir dilekçe yazmıştır. Fraşeri dilekçesinde, etnografik olarak Arnavutların vatanları olarak görülebilecek alanların tek bir yönetim birimi altında birleştirilerek *de jure* olarak Osmanlı'da kaldığı ve Avusturya-Macaristan'ın da *de facto* koruyucu devlet olduğu bir modelin hayata geçirilmesi yönünde bir öneri sunmuştu (Sotirovic, 2015: 188). Katolik Arnavutların bir kısmı ise doğrudan Avusturya-Macaristan'a iltihak taraftarıydılar. Hatta, 1882 yılında Arnavut Katolikleri, İmparator'dan yaşadıkları yerlerin Avusturya-Macaristan tarafından işgal edilmesini, İşkodra'daki konsolosları aracılığıyla talep etmeyi düşünmüşlerdir. Ancak, dini önderleri tarafından bu fikirlerinden vazgeçirilmişlerdir (BOA, HR.SYS, 115/68). Avusturya-Macaristan ajanları 19. Yüzyılın son dönemlerinde Arnavutlar üzerindeki propaganda faaliyetlerini giderek artırmışlardır. Osmanlı başkenti İstanbul'a, Çetinye elçiliğinden gönderilen 1886 yılı tarihli bir raporda, Katolik misyonerler aracılığıyla Avusturya-Macaristan'ın Katolik Arnavutlar üzerinde Arnavut topraklarının çifte monarşi sınırlarına katılması yönündeki telkin faaliyetlerinden söz edilmiştir. Özellikle, tüccarlık yapan Arnavutlar, çifte monarşiye iltihak olunması halinde bundan yarar sağlayabilecekleri umuduyla bu düşünceye daha yatkın durmaktaydılar. Katolik ayrılıkçıların faaliyetlerinin önlenememesi durumunda Kosova ve İşkodra vilayetlerinde Osmanlı'nın yönetim olarak zaafa uğrayabileceği de, başkent İstanbul'a oradan toplanan bilgiler çerçevesinde görevliler tarafından bildirilmekteydi (BOA, HR.SYS, 116/45).

Avusturya-Macaristan'ın Arnavutların yaşadığı topraklar üzerindeki hedef ve düşünceleri İtalya'yı ciddi anlamda rahatsız etmekteydi. Almanya, İtalya ve Avusturya-Macaristan arasındaki üçlü ittifakın devam ettiği sırada 1887'de İtalya ve Avusturya-Macaristan kendi aralarında Balkanlar'da *status quo*'nun korunması konusunda mutabakata varmışlardır. Çünkü, ancak bu biçimde bölgede barışın olabileceğini buna gerekçe göstermişlerdir. Bu mutabakatın temelinde aslında Arnavut toprakları vardır. Özellikle Avusturya-Macaristan bu coğrafyanın ileride kendisine bağlanmasını hedeflemekteydi. Bu ise İtalya'nın razı olamayacağı bir durumdu (Vickers, 2001: 44).

Avusturya-Macaristan'ın Arnavutlar üzerindeki etkinliği siyasi boyutunun ötesinde ticari ve kültürel yönler de taşıyordu. Viyana Askeri Hükümdarlık Konseyi'nin planlamaları çerçevesinde Balkanlar'daki Arnavut coğrafyası, Avusturya-Macaristan açısından kuzeyde Sırbistan'a ve Karadağ'a, güneyde ise İtalya'ya ve Yunanistan'a (bu ülkelerin özellikle Adriyatik kıyılarındaki emellerine dönük olarak) bir set ve rakip güçleri öncelikle karşılayacak bir alan biçiminde görülmüştür. Viyana'nın bir etkinlik aracı olarak ticaret ön plana çıkmaya başlamıştır. Habsburglar, bu alanda en büyük rakipleri olan İtalya'ya karşı öncelikle Arnavut topraklarındaki ekonomik yaşamda ağırlık koyma çabasına girmişler ve bunda başarılı olmuşlardır. Örneğin, Arnavutlarla meskun Avlonya, bir ithalat ve ihracat limanı olarak Avusturya-Macaristan menşeli sermayeye kontrol edilmeye başlanmıştır. Bu ve çevre limanlardan yapılan deniz ticaretinin kontrolü Avusturyalı firmalara geçmiştir. 1913 yılına gelindiğinde Arnavut limanları olarak bilinen yerlerden yapılan ticaret, %73 oranında Avusturya-Macaristan menşeli ünlü denizcilik firması *Lloyd* tarafından kontrol edilmekteydi. Ayrıca denizcilik sektörü dışında madencilik ve ormancılık alanında da Avusturya-Macaristan sermayesi bölgede neredeyse sömürgeci bir biçim almıştı (Sotirovic, 2015: 44-45).

Avusturya-Macaristan, Arnavut ulusçuluğunun gelişmesinin başlangıç aşamalarında kültürel alanda da ayrıca aktif olarak devreye girmiştir. Viyana yönetimi kültürel bir eylem planı geliştirmiştir. Arnavut tarihi üzerine bazı kitapların yayını ve dağıtımını üstlenmiştir. Arnavut dilinin standartlaşması için, devlet olarak dilbilgisi çalışmalarına destek vermiş, bazı ulusal arma ve simgelerin icadına katkıda bulunmuştur. Örneğin Macar kökenli Avusturyalı tarihçi Ludwig von Thalloczy'nin yazdığı *Populare Geschite der Albanesen* (Arnavutların Popüler Tarihi) adlı eserin Arnavutlar arasında dağıtımını yapılarak ulusal bilinci oluşturması hedeflenmiştir. Viyana yönetimi, yine ulusal bilinci oluşturmak ve yükseltmek amacıyla Arnavutların İlirya kökenli oldukları teorisini de desteklemiştir (Batakovic, 2014: 324-325).

Avusturya-Macaristan her alanda Arnavut coğrafyasına el atmaya başladığı dönemlerde çifte monarşinin, askeri ve siyasi çevrelerinde "Geleceğimiz Balkanlar'dadır. Engelimiz ise İtalya'dır" biçiminde bir mottosu vardı. "Engel" in ortadan kaldırılması, Viyana'nın üstünlüğünün ön koşuluydu. Genelkurmay Başkanı Franz Conrad von Hötzendorf,

İmparator'a öncelikle İtalya'ya dönük meselenin halledilmesini öneriyordu Avusturya-Macaristan'ın bölgedeki rakibi İtalya'nın ise Güneydoğu Avrupa'daki çıkarları açısından iki önemli odak noktası vardı. Bunlardan birincisi Arnavut coğrafyası, ikincisi ise Doğu Adriyatik kıyıları idi. 20. yüzyıla girilirken İtalya'da basın, Adriyatik Denizi'ni *mare nostro* (Bizim Deniz) diye adlandırmaya başlamıştı. Adriyatik'e hakimiyet, Balkanlar'a ekonomik ve siyasi olarak nüfuz etmenin yoluydu. Roma İmparatorluğu'nun tarihsel askeri yolu *via egnatia*'nın geçtiği Selanik Körfezi'ne kadar giden Avlonya, Elbasan ve Manastır hattı stratejik bir alan niteliği olarak görülüyordu (Sotirovic, 2015: 47-48). Dolayısıyla iki ülkenin Arnavut coğrafyası üzerinde doğrudan çatışan çıkarları vardı.

O dönemde Arnavut topraklarına dönük olarak İtalya ile Avusturya-Macaristan arasındaki keskin bir rekabet bulunmasına karşın, doğrudan çatışmacı ve düşmanca bir tutum içine bu ülkeler birbirlerine karşı girmiyorlardı. 1882'den beri üçlü ittifakın üyesi olan İtalya ve Avusturya-Macaristan, Arnavut toprakları üzerinde Osmanlı'nın zayıflığından faydalanılarak Rusya'nın koruyuculuğunu yaptığı bir devletin eline geçmemesi için işbirliği yapar gözükmekteydi. Bu nedenle Arnavut bilincinin güçlenmesini yararlarına görmeye başlamışlardı. Bu bağlamda Avusturya-Macaristan, Arnavut ulusal bilincinin geliştirilmesi için, kendi içinde bulunduğu maddi zorluklara rağmen, ekonomik ve kültürel anlamda yatırımlar yapmaya devam etmiştir (Fried, 2012: 429).

Avusturya-Macaristan açısından Arnavutlar üzerindeki etkinlik aracı olarak özellikle konsolosluklar da büyük önem taşımaktaydı. Bu bağlamda Balkan Yarımadası'nın batı kıyılarında 19.yüzyıl boyunca Avusturya-Macaristan'ın konsoloslukları yoğunlaşmıştır. 1890'lı yıllardan itibaren de konsolosluklarına yerel dilleri bilen ve gittikleri bölgedeki toplumu tanıyan konsolosları ve çalışanları gönderme yoluna gitmiştir. Konsoloslukları dışında, bu ülke, kendi ülkesindeki okulları da Arnavutlar üzerinde etki oluşturmak bakımından bir araç olarak görmüştür. Avusturya-Macaristan'ın kuzeydeki Katolik Arnavutlar üzerindeki etkisi dışında, bunu Arnavut bölgelerinin tümüne yaygınlaştırmak amacıyla güneydeki Ortodoks cemaati, Uniatizm'e doğru sevk etmek çabasına da girmiştir. Nitekim 1898-99 yıllarında Ortodoks cemaatinden bir takım gruplar Avusturya-Macaristan'ın çabalarıyla Katolikliğe geçmişlerdir. 19. yüzyılın sonlarında Ortodoks Arnavutları "Uniat" bir Katolik Kilise aracılığıyla Katolikliğe döndürme yönünde önemli rol oynayan isimlerin başında aslen Ortodoks bir rahip olan Jorgji Germanos gelmiştir. Germanos, o dönemde Ortodoks Arnavutları Katolik Kilise ile bütünleştirme çabalarındaki en önemli figürdür. Germanos'un başını çektiği bir grup Ortodoks ruhban, 1897 yılında Arnavutluk'taki Katolik makamlara bir yazı yazarak beş bin kişilik bir cemaatin, kendi Bizans-Rum liturjik geleneklerini korumak kaydıyla Katolikliğe geçmeye hazır olduklarını ifade etmiştir. Bundan üç yıl sonra, 1900'de Elbasan merkezli olmak üzere Germanos'un önderlik ettiği Ortodoks ailelerin "Rum Katolik" cemaat olarak Katolikliğe girişi Katolik makamlarca onaylanmış ve böylece Arnavutluk'ta "Uniat" bir yapı olan "Arnavut Rum Katolik Kilisesi"nin çekirdeği ortaya çıkmıştır (Murzaku, 2009:96-101). Ancak ş da bir gerçektir ki, Germanos önderliğinde Arnavut Rum Katolik Kilisesi'ne katılanların bir kısmı bekledikleri ve umdukları desteği Avusturya-Macaristan'dan bulamamaları üzerine tekrar Ortodoksluğa dönmüşlerdir (Bartl, 1998:120).

Avusturya-Macaristan 20.yüzyılın başına gelindiğinde çok sayıda Arnavut öğrenciyi kendine çekmeyi başarabilmekteydi. Ağırıklı olarak Katolik Arnavutlar burada öğrenci olarak bulunsalar da, rekabet halinde bulunduğu İtalya'dan farklı olarak Ortodoks ve Müslüman çevrelerden de öğrenci bulunmaktaydı. Örneğin, Müslüman kökenli Osmanlı-Arnavut entelektüellerinden Avlonyalı Ekrem Bey anılarında Viyana'daki meşhur ve prestijli Theresia Akademisi'ndeki günlerine özel bir bölüm ayırmıştır (Avlonyalı Ekrem Bey, 2006: 61-80). Avusturya-Macaristan bu öğrencileri bir fırsat olarak görerek, bunları Arnavut ulusalcı çevrelerle ilişkiye girebilecek bir araç olarak düşünmeye başlamıştır. Buna karşın İtalya ise, Osmanlı egemenliğinin devam etmekte olduğu topraklar üzerinde *Dante Alighieri Edebi Cemiyeti*'ni kurarak kültürel ve entelektüel bir rekabet içine girmeye çalışmaktaydı (Clayer, 2013:285-287).

Dante Alighieri Edebi Cemiyeti'nin fikirsel babası irredentist İtalyan ulusçusu Giacomo Venezian idi. Söz konusu cemiyet kuruluş ilhamını Venezian'ın 21 Kasım 1888 tarihinde ulusçu ozan Giosue Carducci'ye yazdığı bir mektuptan almıştır. Mektubundaki önerdiği kültürel cemiyetin sonradan hayata geçmesiyle, bu yazı, aynı zamanda kuruluşun kurucu belgesi olarak da görülmüştür. Bu cemiyetin kurulması dışında, 8 Aralık 1889'da İtalyan hükümetinin yurt dışında okullar kurması, öğretmen istihdam etmesi ve eğitim programları düzenlemesine ilişkin bir kanun da kabul edilmiştir. Kanunu öneren politikacı ise İtalya'nın emperyalist dış politikaya sahip olması gerektiğini düşünen Arnavut kökleri olan Francesco Crispi idi (Van Kessel, 2011, 34-35).

Avusturya-Macaristan'da eğitim gören Arnavutçular genel olarak bu ülkenin politikalarına meyleden bir ulusçu ideoloji taraftarı olmaktadır. Avusturya-Macaristan etkisindeki Katolik Arnavutçuların elinde biçimlenen ideoloji, Slav karşıtlığı içermektedir. Kuzeydeki İşkodra bölgesinde Katolik Arnavutçular içinde ruhban sınıfı dışında laik bir elit de 20. yüzyıl başlarından itibaren belirmeye başlamıştır. Her ne kadar Katolik kökenden gelse de laik bir elit olan İşkodralı Hile Mosi de bu kişiler arasında önde gelenlerdendi. Slav karşıtı Arnavut ulusalcılığı, Avusturya-Macaristan'ın işine gelmekteydi. Çünkü, Adriyatik Denizi'ne doğru bir Sırp ya da Karadağ genişlemesi bu ülkenin doğrudan çıkarları bakımından tehlike arz etmekteydi. İtalya ile bağları olan Arnavutçular ise, Slavlarla işbirliğine daha yatkındılar ve İtalya'nın nüfuzu altındaki bir Slav/Arnavut birliğini dışlamamaktaydılar. İşkodra bölgesinden bir başka Katolik kökenli elit ise İtalya'da eğitim görmüş Luigj Gurakuqi idi. Gurakuqi, ruhban karşıtı da olsa Katolik bir eğitimi vardı. Osmanlı karşıtı olması dışında aynı zamanda Yunanistan ve Avusturya karşıtıydı. İtalya'nın nüfuzu altında kurulacak bir Arnavutluk Prensiği'nden yanaydı. Ona göre, Adriyatik Denizi bir İtalyan ve Arnavut deniziydi (Clayer, 2013: 410-411).

İşkodralı Gurakuqi, Cizvitlerin idaresindeki Saverian Koleji'nde eğitim görmüş bir isimdi. Bu dönemde Arnavutça, İtalyanca ve Latince şiirler yazmaktaydı. Kendisinin görüşlerinin asıl şekillenmesini sağlayan ise, Arbareş kökenli yazar ve hukukçu Girolamo De Rada'nın yönetimindeki İtalo-Arnavut Koleji'nde eğitim görmeye gitmesi olmuştur. İtalya'da Arbareş toplumu içindeki edebi ve siyasi figürlerle ilişkileri onun görüşlerini olgunlaştırmış ve İtalya'nın korumasında bir Arnavutluk düşüncesini geliştirmeye başlamıştır. Diğer ünlü Arnavutçulardan Mosi de, Gurakuqi gibi İşkodralıydı ve İşkodra'daki Saverian Koleji'nde eğitim görmüştü. Ancak, Gurakuqi'den farklı olarak, İtalya yerine Çifte Monarşi'nin topraklarına gitmeyi tercih etti. Güney Avusturya'daki Klagenfurt'ta eğitim gördü ve ardından burada öğretmen olarak görev yaptı. Avusturya'daki Arnavut öğrencilerin toplandığı önce *Lirija* (Özgürlük) ve sonra da *Dijja* (Bilgi) adlı kulüplerin kurulmasına öncülük etti (Elsie, 2010: 178,312).

Gerek İtalya'nın gerek Avusturya Macaristan'ın kültürel hegemonik politikaları özellikle Arnavutların yerleşik olduğu topraklarda kendi politik hamlelerini gerçekleştirmeleri açısından önemli bir başlangıç zemini teşkil etmekteydi. İtalya açısından Adriyatik Denizi'nin -özellikle Otranto Boğazı'nın- kontrolü kendi ulusal güvenliği açısından vazgeçilmezdi. Bu bakımdan Avusturya-Macaristan'ın bölgeye ilgisini ve etkinliğini kırma peşindeydi. İtalya da, Avusturya-Macaristan'a benzer biçimde kendi himayesinde bir Arnavut-Karadağ Prensiği'nin kurulabileceğini düşünüyordu. 20. yüzyıl başlarında İtalya'da kralcı çevreler, İtalyan Velihaht Prensi Vittorio Emanuele'nin Karadağ Prensesi Elena ile evlenmesinin de verdiği hava ile İtalya'nın himayesinde oluşturulacak bir Karadağ-Arnavut birliğinden yanayken, sosyalist-cumhuriyetçi çevreler ise bağımsız bir "Arnavutluk" taraftarı olmaya başlamışlardır (Clayer, 2013: 283-286). Böylece bağımsız bir ulusal Arnavut devleti görüşü de, ilk kez açıkça dillendirilmiş ve daha önemlisi desteklenmiş olmaktadır.

İtalyan birliğinin kurulmasının ilk günlerinden itibaren Roma, yayılcı bir politikaya dönük hesaplar da yapmaya başlamıştır. Bunun için Balkanlar açısından etkinliğini ortaya koyabileceği en uygun bölgeyi de Arnavut coğrafyası olarak belirlemiştir. İtalya himayesinde bir Karadağ-Arnavutluk Prensiği kurulması da çokça dillendirilmiştir. Ancak, İtalyan diplomasisi bir taraftan da Avusturya-Macaristan'ın Arnavutların yaşadığı kuzey bölgelerini işgal etmesinden çekiniyordu. Buna karşın yüzyıllardır Katolik Arnavutlar üzerinde bölgede etkisi olan Viyana da, kendisiyle kıyaslanamayacak İtalya'nın kuvvetli deniz gücünden çekinerek, Adriyatik'in bir "İtalyan Gölü" olmasını tehlikeli bir olasılık olarak görüyordu (Sotirovic, 2015: 217-223).

Avusturya-Macaristan'ın bölgedeki İtalya'dan kaynaklanan kaygılarının altı çok da boş değildi. 1890'ların ortalarından itibaren İtalyanlar, öncelikle İtalo-Arnavut kolonisi içinde çeşitli entelektüeller aracılığıyla Arnavutçu düşünceleri yaygınlaştırma çalışmalarına başlamışlardır. Bu yeni geliştirilmeye çalışılan ideolojiyi yaygınlaştırma saikiyle hareket edenler içinde, irredantist İtalyan propagandasına aynı zamanda katkı sağlamayı hedefleyenler de bulunmaktaydı. 1903-1904'ten itibaren Garibaldici çevreler bu Arnavutçu hareketi, Avusturya-Macaristan yayılcılığına karşı kullanmak amacıyla *Consiglio Albanese d'Italia* adıyla da bir örgüt kurmuşlardır (Clayer, 2013: 311-312). Zaten 20. yüzyıl İtalyan dış siyaset konularının en önemli günden maddelerinden birini Arnavut coğrafyası oluşturmaktaydı. 1901 yılında İtalya'da Parlamentoda Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşülürken, üç İtalyan milletvekili Avusturya-Macaristan'ın Arnavutluk coğrafyasındaki faaliyetlerinden rahatsızlıklarını yaptıkları konuşmalarla ortaya koymuşlardır. İtalyan milletvekilleri Arnavutların özerkliği yönündeki görüşlerini kendi hükümetlerine yöneltmişlerdir (BOA, HR.SYS, 154/56). Özellikle Arbareş kökenli İtalyan siyasetçiler, yükselmekte olan Arnavut ulusçuluğuna destek verme eğilimindeydiler.

Bu isimlerden biri de 1890'larda İtalya'da başbakanlık yapmış olan Francesco Crispi idi. İsmail Kemal Bey hatıralarında, 1900 yılında Crispi ile -iddiasına göre bir tesadüf sonucu- Roma'da bir otelde karşılaşmalarından söz ederek, İtalyan siyasetçinin kendisiyle Arnavutça konuştuğunu ve ayrıca Arnavut diline ilişkin yaptığı çalışmalarını anlattığını söylemektedir (Story, 2009: 214).

nl İtalyan devrimci Giuseppe Garibaldi'nin oğlu General Ricciotti Garibaldi de, her ne kadar 19.yüzyılın sonlarında Arnavutların aleyhine olacak biçimde bölgede Yunanlara ve Slavlara destek vermiş olsa da, 20.yüzyılın başında babasına benzer biçimde Arnavutların destekçisi konumuna gelmiş ve 1904 yılında İtalya'daki Arnavut organizasyonu *Consiglio Albanese*'nin başkanlığını üstlenmiştir. Bu dernek, öncelikle Arnavut ulusal uyanışına İtalyan desteğinin artırılmasını hedefliyordu (Vickers, 2001: 47).

Arnavutlar zerindeki rekabetin tehlikeli biçimde tırmanma olasılığına karşı Avusturya-Macaristan ve İtalya ilk olarak bölgede statükoyu korumayı hedefleyen Monza Anlaşması'nı 19. yüzyılın sonlarında 1897'de imzalamışlardı. Kasım 1897'de Avusturya-Macaristan ile İtalya arasında ortaya çıkan "Monza Mutabakatı" ya da "Monza Anlaşması"nın en dikkat çekici yönü bu iki devletin, ortaya çıkarılacak bir "Arnavut Devleti"nin kendi çıkarlarına olacağını düşünmüş olmalarıdır. Bu yeni devlet, Osmanlı içinde özerk bir bölge olabileceği gibi ayrı bağımsız bir prenslik biçiminde de olabilirdi. Bu mutabakattan yedi ay kadar önce 19 Nisan 1897'de Avusturya-Macaristan diplomatları Osmanlı'nın devam etmekte olan savaşta Yunanistan'a yenilerek, Balkanlar'ın altüst olması olasılığı karşısında bağımsız bir Arnavut devletini gündemlerine almışlar fakat Avlonya ve Dıraç limanlarının kendilerinde kalması gerektiğini raporlarına kaydetmişlerdir. Bununla birlikte, Avusturya Macaristan'ın Adriyatik'in doğu kıyısındaki limanlarına yerleşme niyetlerini sezen İtalya, ifte monarşi ile anlaşma yolu aramaya başlamış ve 1897 Kasım'ında Avusturya-Macaristan Dışışleri Bakanı Agenor Maria Goluchowski ile İtalya Başbakanı Antonio Strabba, Monza'da bir araya gelmişler ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki varlığının sona ermesi durumunda, kendileri açısından en iyi çözüm olarak bağımsız ve toprakları bölünmemiş bir "Arnavutluk"un yaratılması olduğu kararına varmışlardır. Arnavutların ağırlıklı meskun bulunduğu toprakların parçalanmaması yönünde anlaşmışlardır. Bu anlaşma, böylece, bir İtalyan diplomasisinin zaferi olarak Avusturya-Macaristan'ın Adriyatik kıyısındaki Avlonya ve Dıraç emellerine de set çekmiş olmaktaydı (Sotirovic, 2015: 215-216). İtalya açısından Arnavut bölgeleri özellikle Roma'nın Adriyatik emelleri açısından önemliydi. İtalyan Dışışleri Bakanı Tomasso Titoni 1904'te yaptığı konuşmada, rekabet alanı halindeki bölgeler üzerinde hakimiyet kurmanın gerek İtalya gerek Avusturya-Macaristan açısından tartışmasız biçimde Adriyatik Denizi'nde de üstünlük kurmak anlamına geleceğini söylemekteydi. Avusturya-Macaristan, bu hakimiyeti İtalya'nın ele geçirmesi halinde Adriyatik'in bir "İtalyan Gölü" olabileceği endişesini haklı olarak taşıyordu (Fried, 2012: 428).

20. yüzyıl başına gelindiğinde Katolik Arnavutlar arasında -özellikle İtalya etkisindeki- bağımsızlıkçı tavırlar belirginleşirken, diğer gruplar için bunu söylemek zordur. Müslümanlar hatta Ortodokslar içinde Osmanlı'yla birlikteliği savunanlar vardı. Öyle ki 20. yüzyılın başına gelindiğinde Arnavut ulusçuları içinde hâlâ Osmanlı devleti içinde bir özerkliği savunanların sayısı da az değildi. ABD'de Arnavutçu faaliyetleri sürdüren Arnavut ulusularından Sotir Petsi de bunlardan biridir. ABD'de, *Kombi* (Ulus) adıyla ilk Arnavutça gazeteyi Boston'da 1906 yılında Petsi kurmuştu. Petsi, Atina'da niversite öğrenciliği yapmış ancak Arnavut ulusçusu görüşleri nedeniyle buradan uzaklaştırılmıştı. 1905'te Boston'a gelmesinin ardından ulusçu faaliyetlerini burada sürdürmeye başlamıştır. Petsi, bu dönemde, bağımsız bir Arnavut devletinden çok, Osmanlı devleti içindeki bir özerklikten yanadır. Arnavutça'nın bütün kamu işlerinde resmi dil olduğu; yargıçların, idarecilerin, polis teşkilatının ve cezaevi personelinin Arnavutlardan oluşturulduğu bir yapıyı savunmaktaydı (The Albanian Struggle In the Old World and New, 1939: 37).,

Her ne kadar 1905'te dahi Ortodoks kökenli Petsi, Osmanlı'nın içinde bir birlik olacağını savunmasına karşın, bu yıl Arnavutları Osmanlı'dan ciddi biçimde koparan bir dönüm noktası olmuştur. 1905 yılında Hristiyan Arnavutlar içinde -Petsi gibi- Osmanlı içinde bir özerkliği düşünebilen bir kesim mevcutken bu tarihten itibaren önce Katolik Arnavutlar içinden patlayan isyanlar ve sonrasında diğer dinsel gruplara da hızla yayılan ve Balkan Savaşı'na giden süreçte netleşen tam bağımsızlıkçı bir Osmanlı karşıtlığı ortaya çıkmıştır.

3. Ayaklanmalar Dönemi ve Bağımsızlığa Giden Yol

Osmanlı içerisinde özerk bir Arnavutluk düşüncesi 1905 yılında başlayan bir dizi ayaklanmayla yavaş yavaş terk edilme eğilimine girmeye başlamıştır. 1905'in ilkbahar aylarında Arnavut topraklarında bir ayaklanma çıkmıştır. 1905'in ilkbaharında Mirditeli dağlı kabile liderleri, 19. yüzyıldaki Malisör (Osmanlı döneminde genellikle Katolik olan dağlı Arnavutlar için kullanılan adlandırma) ayaklanmacılardan Prenk Bib Doda'nın sürgününün sona erdirilmesi için İstanbul hükümetine karşı bir isyan çıkarmışlardır. 1905 Mayıs'ında ise Elbasanlılar ayaklanmış, Osmanlı valisi ile jandarma komutanını bölgeden sürmüşlerdir. Osmanlı yönetimi ancak bir kuvvet yollayarak bu kişilerin tekrar görevlerine dönmesini sağlayabilmiştir. 1905'teki ayaklanmaların başladığı dönemde Bektaşî tekkeleri de ulusçu bir takım faaliyetlerde yer almışlardır. Ergiri yakınındaki bir köyde Bektaşîler, Yanya'daki Baba Haydar tekkesi dervişlerinin haksız yere tutuklandıkları gerekçesiyle ayaklanmışlardır (Vickers, 2001: 49).

İsyan hareketlerinin filizlenmeye başladığı tam bu dönemde Manastır kentinde ise Arnavut gençlerden oluşan bir aydınlar grubu "Arnavutluk'un Özgürlüğü için Komite" adlı bir oluşum ortaya çıkarmışlardır. Ayrıca, yine Manastır'da lise müdürü Bajo Topulli önderliğinde bir çete oluşturulmuş ve Ocak 1906'dan başlayarak bu örgüt hem Osmanlı jandarmalarıyla hem de Yunan milislerle mücadeleye başlamıştır. Bu ilk çetenin oluşturulmasının ardından, bunu diğer benzer çetelerin kurulması da izlemiştir. Huzursuzluk ve çeteleşme sürerken 1907 ortalarında kuzeydeki ve güneydeki Arnavutlar arasında meydana gelen ortak hareket çabaları karşısında Osmanlı yönetimi, pek çok Arnavut'u tutuklamış ve sürgüne yollamıştır. Osmanlı merkezi yönetimiyle olan çekişmeler, Arnavutları o dönemde bir muhalif hareket olarak İttihat ve Terakki'ye yakınlaştırmıştır. Haziran 1908'de Firzovik'te binlerce Arnavut'un katıldığı ayaklanma, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne önemli destek sağlamıştır. Cemiyet bu desteğe ihtiyaç duyarken, Arnavutlar da özerklik beklentilerinin karşılanacağını ummaktaydılar. Dolayısıyla, 24 Temmuz 1908'deki II.Meşrutiyet'in ilanını da coşkuyla karşıladılar (Maden, 2011: 162-163).

İttihatçılar, 1908'in yaz aylarına gelindiğinde Meşrutiyet'in yeniden ilanı yönünde Balkanlar'daki faaliyetlerini sıkılaştırmışlar ve Arnavutlar başta olmak üzere bildirimler yayınlamaya başlamışlardır. Temmuz ayı başlarında yayınlanan bir bildirimde, mevcut rejimin uyguladığı vergiler ve adaletsiz mahkemelerden şikayetçi durumdaki halktan İttihat ve Terakki'nin faaliyetlerini desteklemesi istenmekteydi. Bildirimde, bölgede nüfuz mücadelesi içindeki İtalya ve Avusturya-Macaristan da özellikle hedeflenmekte, Avrupa devletlerinin bölgedeki faaliyetleri eleştirilmekte ve bundan mutlakiyetçi mevcut rejim sorumlu tutulmaktaydı (Kansu, 2001: 125).

Arnavut ulusçuları, İttihatçı hareketi kendi yararlarına gördükleri için işbirliğini kabul ederken zorlanmamışlardır. İttihatçıların istediği anayasal rejimin getirdiği liberal bir ortamı, mutlak monarşiye göre kendi ideallerini gerçekleştirmek açısından daha uygun görmüşlerdir (Kansu, 2001: 117-118). Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanına giden sürecin başlangıcında Firzovik'te binlerce Arnavut, Osmanlı rejimine karşı Haziran 1908'de ayaklanmışlardır. Bu ayaklanma, II. Abdülhamid'e karşı faaliyet yürüten İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne de II. Meşrutiyet'in ilanına elverişli bir ortamın oluşması bakımından yardımcı olmuştur. Arnavut ulusçuları, Jön Türk hareketine destek verirken, II. Abdülhamid rejiminden sağlayamadıkları taleplerinin, Meşrutiyet rejimiyle birlikte gerçekleşeceğini ummuşlardır (Maden, 2013:152). Arnavutların İttihat ve Terakki'ye ilgi gösterip katılmalarında özellikle II.Meşrutiyet'in ilan edilmesinde başrolü oynayanlardan kendisi de bir Arnavut olan, cemiyetin ünlü simalarından Kolağası Resneli Niyazi Bey'in etkisi büyüktür. Örneğin, Resneli Niyazi Bey, Arnavut ileri gelenlerinden feodal beylerden İstarovalı Hüsrev Bey'in ve Ortodoks kökenli güneyli komitacılarından Cercis Bey'in Cemiyet'in saflarına katılması için büyük çaba sarf etmiştir (Resneli Niyazi, 1975: 166-169). İhtilalin başlarında gerçekten de tüm din ve mezhep mensupları arasında Cemiyet'e dönük iyimser bir hava hakim olmuştur. Nitekim rejim muhalifi önemli isimler de Arnavut topraklarına dönmeye başlamışlardır. Sürgünden yurduna dönmesi için 1905 yılında halkın ayaklanma çıkardığı isimler arasında bulunan Prenk Bib Doda da, Arnavut kökenli eski Osmanlı bürokratlarından İsmail Kemal Bey'e eşlik etmek suretiyle onun memleketi olan Avlonya üzerinden topraklarına dönmüştür (Story, 2009: 226).

Kanun-i Esasi'nin yeniden ilanıyla birlikte 23 Temmuz'da Selanik'te denetimin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne geçmesiyle birlikte Arnavutlar da ortaya çıkan özgürlük ortamından hemen yararlanmışlardır. Selanik Olympus Meydanı'nda Arnavutlar ulusal kimliklerini vurgulayan konuşmaları Arnavutça yapmışlar ve "Yaşasın Özgürlük! Yaşasın Arnavutluk!" sloganları atmışlardır. Arnavutlar ağırlıklı olarak II. Meşrutiyet'in kuruluş sürecinde İttihatçıları desteklemelerine rağmen ünlü Arnavut feodal beylerin bir kısmı anayasal rejimin kurulmasına karşı çıkmışlar ve mutlakiyetçiliğin

devamından yana tavır almışlardır. Örneğin, maden ocağı işletme ruhsatlarına sahip olan Issa Boletinatz da bunlardan biridir. II.Meşrutiyet'in ilanından sonra Boletinatz'ın elinden işletme ruhsatları alınmış ve hükümetçe kendisine herhangi bir tazminat ödemesi de yapılmamıştır (Kansu, 2001:248-251).

II.Meşrutiyet'in ilanı Arnavut ittihatçıları arasında istisnalar dışında mutluluk yaratmıştır. Böylece Arnavutlar, Osmanlı'dan en çok istediği özerklik ve Arnavutça eğitim yapacak okullara ilişkin olarak taleplerinin karşılanması bakımından artık bir engelin kalmadığını düşünmüşlerdir (Fshazi, 2008: 173). Arnavutçanın resmi öğretimine 1908 Aralık ayında izin verilmiş ve okul programlarında yer almaya başlamıştır (Nizamoğlu, 2013: 203). II. Meşrutiyet'in ilk dönemlerinde Arnavutça eğitim veren okullar bir taraftan kurulurken, Arnavutça yayınlar da başlamıştır. Bununla birlikte, kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki etkisindeki yönetim, okulları kapatarak, yayınları yasaklamıştır. Bunun sonucu olarak Arnavut isyan hareketleri ivme kazanmıştır (Maden, 2013: 153).

Bu arada II. Meşrutiyet'in ilanı ile ortamın özgürlüğünden yararlanmaya çalışan Avusturya-Macaristan da Arnavutlara olan ilgisini yoğunlaştırmaya başlamıştır. Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Alois Lex von Aetherthal 9 Ağustos 1908'de yaptığı açıklamada Arnavutların özerkliğe kavuşturulmasının hedefleri olduğunu ve İtalya'nın bu konuya karıştırılmaması görüşünü ortaya koymuştur. Ayrıca, Avusturya-Macaristan, Katolik Arnavutların kültürel haklarının koruyucusu olduğu gerekçesiyle bölgelerde konsolosluklar aracılığıyla propaganda faaliyetlerini artırmıştır. Bu faaliyetlerle Avusturya-Macaristan, hem Osmanlı'yı hem Slav devleti Karadağ'ı, hem de İtalya'nın bir takım Katolik malisörler üzerindeki ilgisini sınırlamak hedefini gütmüş olmaktadır (Fried, 2012:429).

Her ne kadar özgürlük havası kısa sürüp merkezîyetçi Osmanlı politikalarına kısa sürede muhalif de olsalar, Arnavutlar, 1908 ihtilalinin ilk döneminde ortaya çıkan olumlu havayla birlikte çeşitli fikir kulüpleri kurmuşlar, gazeteler yayınlamaya başlamışlar ve bazı Arnavutça eğitim yapan kurumları hayata geçirmeye çalışmışlardı. Kulüpler, dil ve eğitim gibi alanlarda özerklik ve kültürel haklar talep etmeye başlamışlardı. Ancak, İttihatçıların iktidardaki gücü arttıkça ve merkezileşmeye dönük politikaları ortaya koymaya başladıkça ilişkilerin seyri değişerek, bozulma yönüne girmiştir. İttihatçıların merkezi bir zihniyetle biçimlendirdikleri Osmanlı kimliği, Arnavutları bütün kesimleriyle muhalif yöne sevk etmiştir. Artan vergiler ve askeri önlemler, Arnavutları İstanbul'dan uzaklaştırarak ulusçu duyguların ön plana çıkarak yaygınlaşmasına neden olmuştur. Kültürel talepler de siyasallaşmaya başlamıştır. Bu durum karşısında Arnavut kulüplerinin de yasaklanması yoluna gidilmiştir. Ancak bu yasaklama karşısında Arnavutlar da gizli kulüpler etrafında toplanmaya başlamışlardır (Hocaoğlu, 2001, 49-52).

1908 devriminden önce sürgünde ya da yeraltında bulunan pek çok Arnavut ulusçusu, okullar, gazeteler ve kulüpler yoluyla çeşitli girişimlerle faaliyetlerini artırmışlardı. Devrim sonrasında güçlenen bu Arnavut ulusçusu ağ ile Jön Türk ağ arasında bir nüfuz mücadelesi ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki güdümündeki ağlar ise Arnavutların, en azından Müslüman olanlarının, Osmanlı'ya sadakatini sağlama ve artırma amacındaydı. Arnavut ulusçu ağ içinde pek çok çıkar, görüş ve siyasal ayrılık vardı. Arnavut ulusçusu girişimler, özellikle Avusturya-Macaristan ve İtalya'dan destek ummakta ve Osmanlı'nın çökmesi durumunda bir Arnavut devletinin kuruluşu için dış yardımın gerekliliğini vurgulamaktaydılar (Clayer, 2013: 480-482).

İttihatçıların iktidara gelmelerinin ardından merkezîyetçi uygulamaları sıkı biçimde hayata geçirme çabaları, silah taşıma yasağı, yabancı yerel yönetim, zorunlu askerlik Arnavutların hoşnutsuzluğunu artırmıştır. Kısa sürede, artık hem halk, hem toprak sahipleri, hem de entelektüeller Osmanlı yönetiminin karşısına geçmişlerdir (Fshazi, 2008: 174). Bu nedenle, II. Meşrutiyet'in ardından 1908'in Kasım ve Aralık aylarında yapılan ilk seçimlerde Arnavutların yaşadığı bölgelerde yapılan oy kullanma süreci gergin geçmiş ve İttihatçıları istedikleri adayları seçtirmemişlerdir. Ulusalçı Arnavutlar kendi adaylarının seçilmesi için büyük çaba göstermişlerdir. Arnavutların meskun olduğu bölgelerden seçilenlerin büyük kısmı meclis açıldıktan sonra adem-i merkezîyetçi muhalefetle birlikte hareket etmeye başlamıştır. 1908 seçimlerinde İttihat ve Terakki ile Arnavutların ağırlıklı olarak yaşadıkları topraklardaki insanlar arasında bir çatışma yaşanmıştır. Arnavutlar siyasal ve kültürel konularda esnek politikalar öneren adem-i merkezîyetçilerin yanında yer almışlardır. Adem-i merkezîyetçi Prens Sabahattin seçim sürecinde yaptığı bir gezide sevinç gösterileriyle karşılanmıştır. İttihatçı adaylar karşısında Arnavut kulüpleri de etkin biçimde örgütlenerek kendi adaylarını desteklemek biçiminde bir politika yürütmüşlerdir. Arnavut *Başkim* kulübünün faaliyetleri özellikle ön plana geçmiştir. Arnavut kulüplerinin çalışmaları karşısında İttihatçıları çok zorlanmışlar ve istedikleri kişileri mebus seçtirmedikleri gibi

muhafif kimlikleriyle tanınan kişilerin seçilmesine de engel olamamışlardır. Örneğin, Berat bölgesinde tüm çabalarına karşın İsmail Kemal Bey'in seçilmesini önleyememişlerdir (Hocaoğlu, 2010: 102-104).

II.Meşrutiyet'in ilanının ardından, yeni iktidarın güçlü biçimde başlattığı merkezi uygulamalar Arnavutlarda büyük huzursuzluk yaratmıştır. Örneğin, İsmail Kemal Bey'in, anılarındaki iddiasına göre -özellikle Arnavutlara dönük uygulanmak üzere-; Rumeli topraklarındaki çete eylemlerine karşı önlem olarak çıkarılmış iki yasada, herhangi bir aile bireyinin çete faaliyetlerine katılması durumunda tüm ailenin sürgün edilmesi ve mülklerine el konmasını içeren düzenlemeler ile ayrıca falakayı öngören dayak cezası gibi hükümlerin yer alması İttihat ve Terakki'ye olan hoşnutsuzluğu ve umutsuzluğu beraberinde getirmiştir (Story, 2009: 234-235). Türkçenin okullarda Arap alfabesiyle zorunlu olarak öğretilmesi ve Arnavutların silahsızlandırılması kararı, İttihatçılara tepkiyi artırmıştır. Meşrutiyetten beklentilerin karşılanamaması ve aynı zamanda İtalya ile Avusturya-Macaristan'ın kışkırtmalarıyla 1909 Bahar aylarında İpek'te bir Arnavut isyanı başlamış, bu isyanı bastırmakla görevlendirilen Cavid Paşa'nın sert tutumu Arnavutların tepkisini daha fazla çekerek isyan yayılmıştır. Bununla birlikte, isyan, sonradan şiddetle bastırılabilmiştir. Bu durum, Arnavutları İstanbul yönetiminden daha fazla uzaklaştırmıştır (Maden, 2011: 164-165). Arnavutların, farklı mezhep, ekonomik ve sosyal sınıflardan olmalarına rağmen Jön Türk yönetiminin vergi ve asker alımına dönük merkeziyetçi politikaları onları birleştirmiş ve bir ayaklanma ortamı ortaya çıkmıştır (Batakovic, 2014: 334).

1910 yılına gelindiğinde bu arada ulusal duyguları giderek gelişen Ortodoks Arnavutlar da bir taraftan İstanbul Fener'deki Rum Ortodoks Patrikhanesi'nden bağımsızlaşmak için önemli bir girişimde bulunmuşlardır. Fener'deki patrikhaneden bağımsızlaşarak "Görice Arnavut Ortodoks Birliği" adlı bir oluşum ortaya çıkararak hükümet nezdinde, özerk Arnavut Ortodoks Kilisesi'nin tanınmasını ve ibadetlerde liturjik dil olarak Arnavutça kullanılmasını sağlamak üzere harekete geçmişlerdir. Bu isteğe İstanbul Fener'deki Rum Patriği şiddetle karşı çıkmıştır. Osmanlı Bakanlar Kurulu, bu isteğin kabulünün Rum Kilisesi ile Arnavutlar arasındaki ilişkileri gerginleştireceği ve yeni sorunlara yol açacağı gerekçesiyle kabul etmemiştir (Gawrych, 1986: 314-315). Bu dönemde Ortodoks Arnavutlar, Yunan etkisinden kurtularak bütünüyle ulusal bir kilisenin kurulması düşüncesini iyiden iyiye sahiplenmeye başlamıştı. Bununla birlikte, kendi kilise hiyerarşisi, kendi liturjisi olan bir otosefal ulusal Ortodoks Kilisesi'nin kurulmasına dönük ilk tartışmalar, asıl itibarıyla 1890'larda başlamıştır. Ancak, ilk otosefal Arnavut Ortodoks Kilisesi, daha sonraları Arnavutların anavatanından çok uzakta Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulmuştur (Vickers, 2001:44-45). Arnavut topraklarındaki otosefal Arnavut Ortodoks Kilisesi ise ancak 1922'de bağımsızlığını ilan ederek kurulabilmiştir. İstanbul Fener'deki Rum Kilisesi ise bu kararı ancak 1937'de tanımıştır (Brown, 1986: 47).

1910 yılında yeni konulan vergiler nedeniyle Arnavutlar, bu kez de Priştine'de ayaklanmışlardır. Osmanlı yönetimi ise öncelikle ikna yöntemine başvurmayı denemiştir. İsyancılar temel vergiler dışında vergi vermeyeceklerini bildirmişler, hatta bunun dışında bir takım -okul, jandarma, karakol vb. ile ilgili- özgürlük isteklerinde bulunmuşlardır. İsyan, Üsküp'te de benzer biçimde ortaya çıkmıştır. İsyancılar yeni vergilerle birlikte zorunlu askerliğin getirilmesi ve ellerindeki silahların toplanması kararlarının da kaldırılmasını istemişlerdir. İsyanı bastırmak üzere Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa bizzat isyan bölgesine giderek, yalnızca sert tedbirlerle bu ayaklanmayı sonlandırabilmiştir. İsyanın sonunda, asilerin önemli isimlerden İsa Boletini ve arkadaşları Karadağ'a sığınmışlardır (Maden, 2011: 165-166). 1910 isyanında Karadağ devleti özellikle, isyancılar içinde önemli bir ağırlık oluşturan Malisörlü asilere silah ve barınma imkânları sağlamıştır. İsa Boletini ile beraber önde gelen isimlerden Süleyman Batuşa da başta olmak üzere üç bin Arnavut da Karadağ'a sığınmıştır. Karadağ'ın başkenti Çetinye'den, Büyük Güçler ve İstanbul'a "Kırmızı Kitap" adıyla bir memorandum çekilerek, Arnavut ulusal varlığının ve özerkliğinin tanınması istenmiştir (Batakovic, 2014: 334).

1911 yılına gelindiğinde ise isyanlar artık büyük oranda Osmanlı güvenlik güçlerine yönelmeye başlamıştır. Çoğunluğu Katolik olan bin kişilik silahlı bir grup 24 Mart 1911 günü kuzeydeki Osmanlı sınır muhafızlarına bir saldırı düzenlemişlerdir. Bu ayaklanma Şubat 1911'de vergi toplamak isteyen İstanbul hükümetinin memurlarının kovulmasıyla başlamıştır. Önce Debre bölgesinde başlayan hareketlenme, sonrasında Mati ve Mirdite'ye de yayılmıştır. Osmanlı hükümeti ilk başlarda, isyanı Katoliklerin başlatması nedeniyle, ayaklanmacıları kâfir ilan ederek Müslümanları cihada çağırarak ve silahlandırmıştır. Ancak, bu silahlandırılan kesimin çoğunluğu, isyancılarla ilk temaslarında karşı tarafa geçmişlerdir. Bu arada İstanbul hükümeti Nisan ayında sekiz bin kişilik ek bir askeri kuvvet yollamıştır. Kendisini Arnavut Katoliklerin koruyucusu olarak gören Avusturya-Macaristan ise hemen harekete geçerek, İstanbul'dan ayaklanmacılara karşı ılımlı olmasını istemiştir (Bartl, 1998: 297-299).

Bu arada İtalya'daki Arnavut organizasyonu *Consiglio Albanese*'nin başkanı Ricciotti Garibaldi Arnavut bağımsızlığı için gönüllü toplama işine girişmiştir. Ancak İtalyan hükmetinden o dönemde destek görememesi nedeniyle bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Arnavutluk'un bağımsızlığı için silahlı gönüllü toplama peşinde olan Garibaldi, 1911 Şubat'ında *Giornale d'Italia* gazetesine gönderdiği mektupta, İtalyan hükmetini faaliyetlileriyle zor duruma düşürmemek için bu girişiminden vazgeçtiğini bildirmekteydi. Ancak Osmanlı yöneticileri, bu mektuba rağmen İtalya'dan Osmanlı Arnavutluk'una geçecek kişilere ilişkin olarak uyanık olmaya devam etme niyetini korumuştur (BOA, HR.SYS, 153/4).

İtalo-Arnavut kökenli olan Terenç Toçi liderliğindeki bir grup ise, 27 Nisan 1911'de Mırdite'de bağımsız bir ulusal hükümet ilan ettiklerini duyurmuşlardır. Kurulan bu devlet yalnızca Karadağ tarafından desteklenmekte olup Osmanlı'ya karşı direnç göstermesi zor gözlmekteydi (Sotirovic, 2015: 209-210). Ancak yine de, yalnızca Katolikler içinden değil çeşitli kesimlerden bir takım Arnavut bağımsızlığı yanlıları bir biçimde çatışma alanlarına silah sokma peşindeydiler. 1911'in Bahar aylarında devam eden isyan sırasında İtalya'da ikamet eden "Arnavutluk Komitesi" üyelerinden Elbasanlı Kemal Bey'in Karadağ yoluyla bölgeye silah soktuğu haberleri üzerine araştırmalarda bulunan Osmanlı yetkilileri, denizden Bar kenti yoluyla bunun mümkün olduğunu görmüşlerdir. Ayrıca, deniz yoluyla İşkodra üzerinden bu girişlerin olduğu bilgisine de ulaşmışlardır. Karadağ'daki Çetinye elçiliği de bu çerçevede dikkatli olunması bilgisini başkente bildirmiştir (BOA, HR.SYS, 141/15). Çetinye'deki elçilik, Osmanlı Hariciye ve Dahiliye Vekâlet'ine bu dönemde bir telgraf göndererek Mardityalıların isyanının diğer bölgelere de yayılması durumunda, bunun bir Arnavutluk özerkliğine dönüşmesi olasılığını ifade ederek, özellikle silahlı geçişlerin önlenmesi konusunda daha fazla dikkat edilmesi hususunu bildirmiştir (BOA, HR.SYS, 154/36).

Mat ve Mırdite'deki isyanda Temmuz ayına gelindiğinde, ayaklanmacıların ellerindeki yiyecek ve cephanenin azalması karşısında, bir şartname hazırlanarak isyana son verme yönünde bir eğilim belirmiştir. Bu arada, Osmanlı hükümeti çatışmaların büyüyerek yayılması tehlikesini görerek, isyancıların silahlarının toplanmayacağını ilan etmiş ve ayrıca bir genel af önerisinde de bulunmuştur. Ayrıca, vergilerin azaltılması, Arnavut okullarının açılması konusunu da kabul edeceğini bildirmiştir. İsyan sırasında kendilerine yardımda bulunan Karadağ'ın da yardımı keseceği haberleri üzerine, getirilen şartlar çerçevesinde isyancılar genel af önerisini kabul etmişlerdir (Bartl, 1998: 299-302). 1911'in sonlarına gelindiğinde ise İttihat ve Terakki'nin önde gelen muhaliflerinden İsmail Kemal Bey'in liderliğinde bir grup Arnavut ulusçu İstanbul'da toplanarak bu kez genel bir isyanı örgütleme kararı almışlardır. Bu isyanın maddi olanaklarını karşılamak ve diğer yönlerden altyapısını hazırlamak üzere İsmail Kemal Bey de Avrupa'ya bir seyahat düzenlemiştir (Hocaoğlu, 2010: 241). Bu seyahatin ilk durağı o zaman için Avusturya-Macaristan'ın elinde bulunan Adriyatik kıyısındaki liman kenti Trieste olmuştur. Trieste'de İsmail Kemal Bey, Karadağ Prensi Mirko ile görüşmüş ve Arnavutların Osmanlı'ya karşı Karadağ ile birlikte hareket edebilecekleri hususunu değerlendirmişlerdir. Ancak, İsmail Kemal Bey anılarında, Osmanlı'ya karşı ortak bir savaş için zamanın henüz erken olduğunu Prens'e aktardığını ifade etmektedir (Story, 2009: 264-265).

Başlangıç itibariyle orta ve güney bölgelerin halkı genel olarak 1911'deki kuzeyli Katolik ayaklanmacıların yanında yer almamışlardır. Ayaklanmayı düzenleyenler, güneylileri de bu yönde etkileme çabasına girmişlerdir. Kuzeydeki Arnavutlar bir taraftan Osmanlı hükmetiyle pazarlık yaparlarken, bir taraftan da güney bölgelerinde de bazı silahlı toplantılar yapmaya başlamışlardır. Osmanlı hükümeti kuzeydeki çatışmalarda güç kaybettiğinden bu bölgelerde yeni yeni başlayan hareketlenmelerin alevlenmesini istemeyerek güneydeki Arnavut bölgelerinde de kuzeydekine benzer düzenlemeler yapılacağını ilan etmiştir. Buna göre; vergiler azaltılacak, Arnavut okulları açılarak Latin harfleri kullanılacaktır (Bartl, 1998: 302-304). Özellikle bu dönemdeki düzenlemeleri 1912'de yapılacak seçimler öncesi hükümetteki bir yumuşama arayışı olarak görmek mümkündür. Ancak bu yapılanlar isyan düşüncelerini ortadan kaldıramamıştır

Osmanlı Mebusan Meclisi için 1912 yılının Ocak-Mart ayları arasında seçim yapılmıştır. 1908-1912 dönemindeki merkezîyetçi politikalardan kaynaklanan rahatsızlık Arnavut ulusçuluğunu tırmandırmış ve bu doğrudan seçimlere yansımıştır. 1912 seçimleri huzursuz ve askeri önlemlerin var olduğu bir isyan ortamında yapılmıştır. İttihatçılar, özellikle 1908 meclisinde muhalefetle birlikte hareket eden milletvekillerinin yeniden seçilmesini önlemek istemişler ve bunda başarılı olarak, bir önceki meclisten iki isim (Esad Toptani ve Müfid Vlora) hariç hiç kimseyi yeni dönemde seçtirmemişlerdir. Ayrıca 1908 seçimleri sonrası 25 Arnavut milletvekili varken, bu sayı 1912 seçimlerinde 17'ye düşmüştür (Hocaoğlu, 2010:233-234).

Bu arada, yapılacak seçimlerden çok da umutlu olamayan Arnavutlar 1912'nin başlarından itibaren ciddi biçimde ayaklanma hazırlıklarını artırmışlardır. İlk hazırlıklar, 1912 Ocak ayında Kosova'da Hasan Priştina ve güney bölgelerinde ise uzun zamandır Avrupa'daki çeşitli çevrelerle görüşmeler içinde bulunan İsmail Kemal Bey'in yönetiminde başlamıştır. Hasan Priştina, insan ve silah toplanması işlerinde öne çıkarken, İsmail Kemal Bey de Roma ve Viyana da dahil olmak üzere Avrupa başkentleri nezdinde Arnavutların isteklerinin tanıtılması işini üstlenmiştir (Batakovic, 2014: 336). Bu dönemdeki ayaklanma hazırlıklarına İtalya'nın daha fazla destek verdiği görülmektedir. 1912 Ocak ayında isyan hazırlıkları sırasında İtalyanların isyana dönük aktif destekleri -İtalya'nın bu bölgede ağırlığını artırması nedeniyle- rakibi Avusturya-Macaristan'ı ciddi anlamda rahatsız etmiştir. Bölgedeki Karadağlı ajanların yanı sıra İtalyanların da farkında olan Babiâli'nin Viyana'daki Büyükelçisi Mavroyeni Bey, çifte monarşinin İtalyan karşıtlığının Arnavutluk meseleleri bağlamında Osmanlı lehine kullanılabilceğini İstanbul'a geçilen bir bilgilendirme notunda rapor etmiştir (BOA, HR.SYS, 150/31).

1912 yılının Şubat ayında ise Malisör önderlerden Prenk Bib Doda'nın yeğeni Simon Doda, Arnavut topraklarında bir ayaklanma başlatmak için gönüllü kaydı yapmaya başlamıştır. Sonuçta ilk olarak Malisörler harekete geçmiş iken bu arada da Mart-Nisan aylarında bu kez Müslüman Arnavutlar da vergi şikayetiyle ayaklanmışlardır. Karadağ da bu isyanı körükler bir tutum almıştır. Mayıs ayında İsmail Kemal Bey'in liderliğindeki bir grup, Bâbiâli'den, Arnavut topraklarının sınırlarının net olarak çizilmesi, başına bir Arnavut genel valinin getirilmesi, memurların Arnavutlardan seçilmesi, Latin harfli Arnavut dilinin bölgede resmi dil olması yönünde isteklerde bulunmuştur. Büyüyebilecek bir isyan tehlikesi karşısında bölgedeki Osmanlı kolordu komutanı İsmail Fazıl Paşa ise yayınladığı tebliğ ile Arnavutları 48 saat içinde silahlarını teslim etmeye çağırmıştır. Arnavutların bu isteğe cevabı, tam tersine, İpek'e doğru bir saldırıya geçmek biçiminde olmuştur. Arnavut isyanı Yakova, İpek ve Priştine'de ciddi bir hal almıştır. Kuzeydeki isyancıların sayısı 15-20 bini bulmuştur. 1912 yılının Haziran sonlarında ve Temmuz ayında devam eden ayaklanma, Mirdite, Tiran ve İşkodra'yı içine alacak biçimde genişlemiştir. Kosova'nın çok yerine de yayılmıştır. Arnavut isyancılar bu dönemde İtalya'dan para ve silah yardımı görmüşlerdir. İtalyan balıkçı gemileri Arnavut limanlarına silah ve mühimmat taşımıştır. Karadağ bandıralı bir takım yelkenliler de silah nakline katılmıştır (Maden, 2011: 171-177).

1912 seçimlerinde İttihat ve Terakki Partisi'nin, Arnavutların meskûn bulunduğu bölgelerde seçim henüz sonuçlanmadan parlamentoyu açmaları ve başta İsmail Kemal Bey olmak üzere kendilerine muhalif gördükleri adayların seçilmesini çeşitli araçlarla engellemeye çalışmaları bazı yerlerde seçim boykotunu getirmiştir. İlginç olan nokta ise, bu kez ayaklanmayı başlatanların Müslüman unsurlar olmasıydı. 20 Mayıs 1912'de eski Arnavut milletvekillerinden Hasan Priştina ve Necip Draga liderliğinde toplananlar, Jöntürk hükümetinin bir ayaklanmayla düşürülmesi için genel bir yemin etmişlerdir. Ayrıca, Osmanlı hükümetine 12 maddeden oluşan bir talep listesi iletilmiştir. Bu talepler içinde, eski taleplerden farklı olarak en dikkat çekici nokta ise "Arnavut Milliyeti"nin resmen tanınması isteğinin varlığıdır. Arnavutların meskun olduğu vilayetlerde (Yanya, İşkodra, Kosova ve Manastır) Arnavutçanın resmi dil olması talebi de vardır. Bu isteklere silahlı grupların işgal hareketi de eşlik etmiştir. Bu taleplerden 10 gün sonra, üç bin kişilik silahlı bir grup İpek'e ve bir grup da Yakova kentine girmişlerdir. Bu arada Osmanlı ordusundaki bir grup subay ve asker de isyancıların tarafına geçmişlerdir. Bununla birlikte, isyan, Ağustos ayı ortalarında isteklerin Osmanlı makamlarınca kabul edilmesiyle sona erdirilmiştir. Bu isyanın sona erdirilmesinde, başlatılmasında olduğu gibi, Müslümanlar ön plana çıkmıştır. Müslümanların azımsanmayacak bir bölümü, anlaşılın, hâlâ Osmanlı devletinden ayrılmak yerine, bir takım eski uygulamaların hayata geçirilmesi suretiyle bazı kültürel ve yönetsel ayrıcalıklara yeniden kavuşmayı daha cazip görmekteydiler (Bartl, 1998: 306-312).

1912 yılının Yaz aylarındaki isyanlar sırasında Avusturya-Macaristan'ın ayaklanmacılara ciddi yardımları görülmüştür. Arnavut topraklarındaki aynı yılın Ocak ayındaki isyan hareketleri sırasında rakibi İtalya'nın bölgedeki aktif olması, Avusturya-Macaristan'ı ciddi biçimde rahatsız etmişti. Temmuz 1912'deki ayaklanma sırasında ise, bu sefer Viyana yönetimi ön plana geçme arzusuyla limanı olan Trieste'den İşkodra'ya kendi bandıralı gemileriyle silah taşınmasında aracı olmuştur. Bu durumu, İşkodra vilayetinde İsmail Kemal ve çevresini takip etmekle görevli Osmanlı memuru Komiser Şevket İstanbul'a geçtiği bir raporda bildirmiştir. Şevket raporunda ayrıca, Osmanlı karşıtı Derviş Hima ve Simon Doda'nın Korfu'da bulunduğunu, İsmail Kemal Bey'in de oraya gelebileceğini haber aldığını ve bununla birlikte toplantı merkezi olarak da Bükreş'in seçildiğini belirtmiştir. İsmail Kemal'in Bükreş'te bulunduğunun ve onun ekibinden Priştinalı Hasan Bey ile Cakovalı Zeynel Bey'in Görice'ye yakın Kataro'ya geldiklerinin ve 1-2 gün bölgede kaldıktan sonra ayrıldıklarının ama o an için nerede olduklarının belirsizlik taşıdığına, ancak, ya İsmail Kemal'in ya da Trieste'de

bulunan Bib Doda'nın yanına gitmiş olabileceklerinin bilgisi de istihbarat raporu olarak İstanbul'a geçilmiştir (BOA, HR.SYS, 153/41).

20 Ağustos 1912'de Müslüman Arnavutların isyanlarının sona erdirilmesinin hemen ardından bu kez de 22 Ağustos tarihinde dört yüz kadar Malisör, bir takım Katolik papazlar önderliğinde ayaklanarak Dıraç üzerine hücumla geçmişlerdir. Dıraç'taki çatışmalarda Malisör isyancılar otuz adamını kaybetmiş, yetmiş isyancı da yaralanmıştır. Ayrıca, bir Osmanlı jandarması ile Osmanlı'ya destek veren beş Dıraç sakini de hayatını kaybetmiştir. Sonuçta, Dıraç isyanı püskürtülmüştür. Bununla birlikte, özellikle Avusturya-Macaristan ve Karadağ'ın kışkırtmaları sonucunda Eylül ayında da yine Malisör isyanları görülmüştür (Maden, 2011:182).

1912 yılında Arnavutların meskun olduğu vilayetlerde ayaklanmalar olmasına karşın, Müslüman halk çoğunluğunun hâlâ Osmanlı'dan ayrılarak tam bir bağımsızlık hedefi içinde olduklarını net biçimde söylemek güçtür. Ancak, 1912 Ekim'nde patlayan I.Balkan Savaşı'nın gidişatının ortaya çıkardığı durum, Müslüman Arnavutları da artık tartışmasız biçimde bağımsızlık yanlısı konuma getirmiştir. Karadağ tarafından başlatılan, sonrasında Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın dahil olduğu Osmanlı'ya karşı açılan savaşta Arnavut vilayetleri kısa bir zaman içinde Balkan devletleri tarafından işgal edilmiştir (Bartl, 1998: 313). Bununla birlikte, Balkan Savaşı'nın patlaması paradoksal biçimde Arnavutluk'un kurulması için elverişli siyasi bir konjonktür yaratmıştır.

Balkan Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Rusya'nın koruyuculuğunu yaptığı Slav devletlerinin genişleyerek Adriyatik kıyılarında tam anlamıyla hakimiyet kurması olasılığı hem Avusturya-Macaristan hem de İtalya'yı endişeye sevk etmiştir. Özellikle Avlonya bölgesinin Slavların eline geçmesi olasılığı, İtalya açısından büyük bir sorundu. Çünkü bu bölgeyle İtalya'nın Otranto şehri arasındaki mesafe yalnızca 40 mildi. İtalya'nın endişelerinin gerçek olması durumunda, bu doğrudan İtalya'nın güvenliğinin tehdidi anlamına gelmekteydi (Guy, 2007:111).

Balkanlar'daki öteden beri süren İtalya ve Avusturya-Macaristan arasındaki nüfuz mücadelesine rağmen, Balkan Savaşı'nın patlamasıyla birlikte ortaya çıkan Slav yayılması tehlikesi onları aynı çıkar etrafında birleştirmiştir. Balkan Savaşı'nın başlamasıyla Arnavutların yerleşik olduğu toprakların Sırbistan ve Yunanistan arasında bölünmesi tehlikesi, İtalya'yı kaygılandırmış ve Roma yönetimi Osmanlı'ya karşı sürdürdüğü Trablusgarp Savaşı'nı durdurmayı çıkarlarına uygun bulmuştur. O dönemde İtalyan gazeteleri, Karadağ üzerinden bölgenin Slavlaşma tehlikesinin Adriyatik'e doğru ilerlediğini, hemen Arnavut topraklarının yakınında olduğunu ve ilerleyen yıllarda Bosna-Hersek, Trieste, Istria ve Dalmaçya'nın da aynı akibete uğrayacağını yazmaktaydı. Ayrıca İtalya diplomasisi de, çıkarları açısından Sırbistan'ı Avusturya-Macaristan'a göre daha tehlikeli gördüklerini ifade etmekte ve bu düşüncelerinde samimi oldukları konusunda da çifte monarşinin Dışişleri Bakanlığı'nı da inandırmaya çalışmaktaydı (Sotirovic, 2015:49).

1. Balkan Savaşı'nın çatışma ortamından uzakta olan Bükreş, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Arnavutçu harekette öncelikle kültürel merkezlerden biri olarak ortaya çıkmıştı. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Bükreş'te kurulan kültürel bir ulusçu organizasyon olan *Dura*, zaman içerisinde adını *Başkimi*'ye (Birlik) döndürmüştü. Bu kuruluş içinde, faaliyetler zamanla kültürel çalışmaların da ötesine geçerek siyasallaşmaya başlamıştır. Burada gelişen Arnavut hareketi, Mısır ve Bulgaristan'a da yayılmış ve Bükreş, Arnavutluk'ta gizli bir kalkışmanın yapılması için mali ve silah kaynaklarının gönderilmesindeki merkezlerden biri olmuştur. Arnavutların, kendi toprakları olarak gördükleri yerlerin yabancı güçler tarafından işgal edilmesi karşısında, bağımsızlık bu kez ciddi biçimde gündeme geldiğinde de Bükreş ön plana çıkmıştır (The Albanian Struggle In the Old World and New, 1939: 37). Balkanlar'da savaş sürerken Kasım ayı başında İsmail Kemal Bey ve Luigj Gurakuqi, bir Arnavut Ulusal Kongresi'nin hazırlıkları için Bükreş'te toplanmışlardır. Toplantı sonrasında İsmail Kemal Bey, Budapeşte'de Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Leopold Berhtold ile buluşmuş ve ardından Viyana üzerinden Arnavutluk'a gelmiştir. 28 Kasım günü ise Avlonya'da, önceden planlanan "Arnavutluk Ulusal Kongresi" 37 delegenin katılımıyla toplanmış ve Arnavutluk'un bağımsızlığı ilan edilmiştir (Bartl, 1998: 313-314).

Bağımsızlık ilanı öncesinde 1912 Kasım'ında Arnavut mülteciler organizasyonu, İsmail Kemal Bey'in başkanlığında Bükreş'te Arnavut Milli Kongresi'nin hazırlıkları için bir toplantı düzenlemişti. Ardından, İsmail Kemal Bey Trieste'ye giderek oradan Arnavutların önde gelen adlarına bir telgraf çekmiş ve Avlonya'da bir kongre toplanmasını istemiştir. Telgraf çekilen kişiler, Arnavutluk'taki tüm din gruplarına mensup adlardan oluşmaktaydı (Maden, 2013: 153-154). Avlonya'da çeşitli bölgelerden gelen Müslüman ve Hristiyan kökenli 83 delegenin 15 Kasım 1912'de açılışını yaptığı

Kongre, 28 Kasım 1912 tarihinde oybirliğiyle bağımsız Arnavutluk'un kurulduğunu ilan etmiştir. İsmail Kemal Bey, bu kongrede geçici yönetimin başkanlığına getirilmiş ve bir hükümet oluşturulmuştur (Story, 2009: 266-267). 28 Kasım tarihinin bağımsızlık günü olarak seçiminde simgesel bir anlam bulunduğu da düşünülebilir. 28 Kasım 1443, Osmanlı'ya karşı ayaklanan Arnavutların ulusal kahramanı olarak kabul edilen İskender Bey'in Kruje/Kroya'da (Akçahisar) Osmanlı'nın elindeki kaleyi zapt ederek burada bir prenslik ilan ettiği tarihtir. Bu tarihin seçilmesi de bu bağlamda oldukça dikkat çeken bir durum olmuştur (Kropiak, 2014: 64).

Bağımsızlık ilan eden yeni devlette hükümet şu üyelere oluşmaktaydı:

(28 Kasım 1912 Arnavutluk Geçici Yönetim Hükümet Üyeleri)

Başbakan ve Dışişleri Bakanı: İsmail Kemal Bey

Başbakan Vekili: Dom Nikolle Koçorri

İçişleri Bakanı: Müfid Libohova Bey

Maliye Bakanı: Abdi Toptani Bey

Savunma Bakanı: Mehmed Deralla Paşa

Adalet Bakanı: Petro Poga

Kültür Bakanı: Midhat Fraşeri

Tarım Bakanı: Pandeli Kale

Posta Bakanı: Lef Nosi (Bartl, 1998: 315).

Bağımsızlık ilanının ardından, geçici yönetim başkanı İsmail Kemal Bey, Düvel-i Muazzama ve Babiâli'ye bağımsızlıklarını duyuran şu telgrafı da çekmiştir:

“Din farkı gözetilmeksizin Arnavutluk'un her bir yanından gelip bugün Avlonya şehrinde toplanan Milli Meclis, Arnavutluk'un siyasi bağımsızlığını ilân etmiş ve Sırp ordularının imha tehdidi altındaki Arnavut milletinin haklarını korumakla ve yabancı güçlerin işgali altındaki vatan toprağını kurtarmakla yükümlü bir geçici yönetim tesis etmiş bulunmaktadır. Zat-ı Şahane'ye bu gelişmeleri bildirir, Majesteleri Büyük Britanya Kralı'nın hükümetinin Arnavut milletinin siyasi kaderindeki bu değişimi tanıması talebinde bulunduğunu saygılarımla arz ederim.

Doğu Avrupa halkları ailesine katılmış bulunan ve bu ailenin en kadim üyesi olmaktan büyük gurur duyan Arnavutlar, tek bir amaç peşindedirler. O da, bütün Balkan devletleriyle sulh içinde yaşamak ve bir denge unsuru olmaktır. Arnavutlar, Majesteleri'nin hükümetinin ve tüm medeni dünyanın, onları milli mevcudiyetlerini hedef alan tüm saldırılardan ve topraklarının parçalanmasından koruyarak onlara kucak açacağından emindirler.” (Story, 2009: 267).

İsmail Kemal Bey anılarında, Babiâli'nin gönderdikleri bildiriye alır almaz Sadrazam'ın cevabi bir telgraf gönderdiğini ve Arnavutluk'a kral olarak bir Osmanlı hanedanı mensubunun dayatıldığını iddia etmektedir. Buna karşın İsmail Kemal Bey ise, yeni hükümdar olarak gönlünün Avrupalı bir monarktan yana olduğunu anılarında açıkça ortaya koymaktadır (Story, 2009: 267).

Arnavutların bağımsızlık bildirgesi sonrası geçici Arnavut Hükümeti, bağımsızlıklarını tanıtılabilmek için büyük devletler nezdinde harekete geçmiştir. Arnavutlara en büyük destek yine İtalya ile Avusturya-Macaristan'dan gelmiştir. Bu iki ülkenin Arnavut topraklarındaki diplomatik temsilcileri İsmail Kemal Bey'e Arnavutların bağımsızlığının dünyaca tanınması yönünde destek verecekleri vaadinde bulunmuşlar ve bu yönde büyük devletler nezdinde çalışma sözü vermişlerdir (Maden, 2011: 186).

Arnavutların tek taraflı bağımsızlık ilanı ne Osmanlı ne de Batılı güçlerin hiçbir tarafından tanınmamıştır. Bu arada, devam eden savaşta 1912 yılının sonunda, Balkan koalisyonu, Arnavut topraklarını işgal etmiş ve Yunanistan, bu bölgenin güneyini fiilen kendi topraklarına katmıştır (Kropiak, 2014: 66). Balkan Savaşı'nın ortaya çıkardığı bu bunalımı görüşmek üzere, altı büyük devletin bir araya geldiği Londra'da bir konferans düzenlenmiştir. Londra Konferansı'nda

(Büyükelçiler Konferansı) 17 Aralık 1912’de Arnavutluk’un Osmanlı’ya bağlı bir vasal devlet olması kararlaştırılmıştır (Krisafi, 2014: 71).

Londra Konferansı boyunca Arnavutluk konusunda iki boyut ele alınmıştır. 1. boyutu Arnavutluk’un siyasi statüsü oluştururken, 2. boyut ise ülkenin sınırlarının ne olacağı konusudur. Konferans başında, büyük glerin kefaleti altında Osmanlı’ya vasal devlet olarak bağlı bir yapı gündemde olmuştur. Bu, tartışmasız biçimde Arnavutluk açısından Avlonya’da ilan edilen bağımsızlık bildirgesinden geri adım atmak anlamına geliyordu. Arnavutluk’un sınırları konusu da belirsizlik içermekteydi. İtalya ve Avusturya-Macaristan ise konferansta, Arnavutluk ister özerk ister bağımsız statüde olsun onun geniş sınırlara sahip bir ülke olması gerektiği düşüncesini ortaya koymuşlardır. Çünkü bu durum, özellikle iki ülke açısından yalnızca Arnavutluk’un yaşaması için değil kendi çıkarları bakımından da önemliydi (Shuka, 2015: 325-327).

Balkan Savaşları’nın sürdüğü sırada Osmanlı’yla savaşan Sırbistan ve Yunanistan’ın Arnavut bölgeleri olarak öne çıkan toprakları parçalama hedefleri karşısında, buraların mümkün olduğunca bütün halinde korunması hususunda, hem Avusturya-Macaristan hem de İtalya aynı yönde davranış ortaya koymuşlardır. Örneğin, Avusturya-Macaristan, Sırbistan’ın Arnavutların ağırlıklı yerleşik olduğu Adriyatik kıyılarının istilasına izin vermeyeceğini resmen açıklamıştır. Yine benzer biçimde, 3 Aralık 1912 tarihinde Yunanistan donanmasının Avlonya’ya yaptėı saldırı karşısında hem İtalya hem de Avusturya-Macaristan, Atina yönetimini Avlonya’ya girmemesi yönünde kesin biçimde uyarışlardır (Vickers, 2001: 69). Arnavut topraklarının Balkan koalisyonu ülkelerince bütünüyle ele geçirilmemesi konusunda bir uzlaş sergilemişlerdir. 1913 Nisan’ında Batılı glerin yardımıyla Karadağlılar da İşkodra’dan çıkarılmıştır (Kropiak, 2014: 327-328). Arnavutların güneyde kendi bölgeleri olarak kabul ettiği toprakları, Yunanistan da sınırlarını genişleteceği alanlar olarak görmüştür. İtalya, bu durum karşısında, Arnavutluk’un sınırlarının belirlenmesi açısından güneydeki hattın çizilmesinde konferansta ne çıkan bir rol üstlenmeye başlamıştır. Adriyatik girişinin, kendisi dışındaki bir güç tarafından kontrolünü kabul edilmez bulan İtalya ise, Avusturya-Macaristan ile temas kurarak ortak politika izleme yoluna gitmiştir. İtalya, Adriyatik’in girişi bakımından, Yanya’nın Yunanistan’a bırakılmasında ise sakınca görmemekteydi. Bu çerçevede de, Avusturya-Macaristan ve İtalya, Yanya’nın Yunanistan’a, Ergiri ve Görice’nin Arnavutluk’a bırakıldığı bir planda anlaşmışlardır. İşkomi Irmağı’nın sınır çizgisi olarak kabul edildiği ve gerektiği takdirde bu akarsuyun kuzeyine Avusturya-Macaristan’ın, güneyine ise İtalya’nın asker çıkarması konusunda 8 Mayıs 1913’te gizli bir anlaşma yapmışlardır. Bu dönemde bu plan çerçevesinde İtalya, Avlonya’da konuşlanmak üzere birliklerini seferber etmeye başlamıştır (Shuka, 2015: 327-328). Bununla birlikte, askeri bir operasyon düzenlenmemiştir.

Yeni devlet, Arnavutların istekleri ile karşılaştırıldığında yarı yarıya küçük sınırlara sahip olarak ortaya çıkmıştır. Balkan Savaşlarının ortaya ıkardėı siyasi ortam bu yeni devletin ortaya çıkışını kolaylaştırmıştır. Savaş, bölgede nüfus ve toprak olarak küçük olmakla birlikte bağımsız bir devletin ortaya çıkabilmesinin uygun Őartlarını da hazırlamıştır (Maden, 2011: 190-191). I. Balkan Savaşı’nı sonlandıran 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması ile Osmanlı Devleti de Arnavutların ağırlıklı olarak meskun buldukları topraklardaki haklarından vazgeçmiş ve bağımsız bir Arnavut devletini tanımayı kabul etmiştir. Antlaşma, Arnavutluk sınırlarının netleştirilmesi işini büyük devletlere bırakmıştır. 29 Temmuz 1913 tarihinde ise altı büyük devletin büyükelçisi (Büyük Britanya, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Rusya) bir araya gelerek kefaletleri altındaki bir “Arnavut Prenslığı” kurulmasını onaylamışlardır. 29 Temmuz 1913 tarihinde yeni ortaya çıkan devletin temel yapısını ortaya koyan, Arnavutluk’un bir bakıma “Geçici Anayasa”sı sayılabilecek, hukuksal olarak doğrudan hem iç hukukta hem de uluslararası hukukta geçerli olan Anlaşma, altı devletin uzlaşmasıyla ilan edilmiştir. Buna göre 1. Maddede Arnavutluk’un kuruluş niteliği Őöyle tanımlanıyordu: “Arnavutluk, egemen ve irs intikali ekber evlat esasına dayanan bir Prenslık olarak Düvel-i Muazzama’nın kefaletinde oluşturulmuştur. Prens, Düvel-i Muazzama tarafından belirlenecektir.” (Krisafi, 2014: 71).

Arnavutlar, bağımsızlık ilan ederken Osmanlı’nın dört Balkan vilayetini kapsayacak bir Arnavutluk kurma dşncesindeydiler. Oysa ortaya çıkan devlet, planlananın yarısı bir toprak parçasını içerdiği gibi, Arnavut nüfusunun yarısı da dışarıda kalmıştır. Bununla birlikte, 28 Kasım 1912’de *de facto* bağımsızlığını ilan eden Arnavutluk, büyük devletlerin kefaleti altında da olsa *de jure* olarak tanınmıştır (Krisafi, 2014: 73-74).Böylece, yeni bir Balkan ulus devleti I.Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde doğarak uluslararası camiaya katılmıştır.

4. Sonuç

Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın Arnavut coğrafyasındaki etkinlik mücadelesinin ortamı içinde, özellikle bu devletlerle ilişki içindeki Katolik Arnavutlar, Arnavut bağımsızlığına giden yolda diğer iki dinsel gruba göre başlangıç aşamasında daha önemli roller oynamışlardır. Bununla birlikte Katolik grupların ulusçuluğu ilk dönemlerde kapsayıcı olmamıştır. Balkanlar'daki diğer ulusçu hareketlerin aynı zamanda Avrupalı büyük güçlere yaslanmaları karşısında, ilk ulusçular içindeki Katoliklerin, daha çok Avusturya-Macaristan ya da yeni kurulan İtalya'dan destek arayışlarına girdikleri söylenebilir. Katolik Arnavutların, Katolik devletlerden sağlanmaya çalışılan destek bakımından bir aracılık rolü oynadıkları da görülmüştür. Özellikle 20. yüzyılın başında Katolik laik elitin ortaya çıkmasıyla birlikte bu grup içinde de kapsayıcı ve bağımsızlıkçı bütüncül bir Arnavut kimliğine sahiplenme oluşmaya başlamıştır. Ayrıca, II. Meşrutiyet sonrası İstanbul'un merkezi politikalarını -beklentilerin tersine- artırması Müslüman Arnavutların da Osmanlı'dan umutlarını kesmesine ve bağımsızlıkçı bir tutum almalarına yol açmıştır. Bu noktada da, Müslüman Arnavut ulusçularının -Fraşeri Kardeşler, İsmail Kemal Bey vd.- "Müslüman Millet" bünyesinden kopmak için laik bir bakış açısı geliştirmeleri de önemli olmuştur.

Laik, Arnavut ulusçusu bir elitin ortaya çıkmasında İtalya ve Avusturya-Macaristan devletleri büyük roller oynamıştır. Bu iki ülkede var olan eğitim kurumlarından yetişen Arnavut aydınlar, ulusçuluğun yayılması için çeşitli alanlarda pek çok faaliyete imza atmışlardır. Ayrıca, bu iki ülke Arnavut ulusçuluğunu besleyecek biçimde gerek diplomatik kaynaklarını gerek finansal kaynaklarını Arnavut coğrafyası üzerinde etkin kılmışlardır. Arnavut ulusçuluğunu besleyecek bilimsel çalışmalarda da gerektiğinde yol göstericilik rolüne soyunmuşlardır.

19. yüzyıl ortalarından başlayarak gerek İtalya gerek Avusturya Macaristan, Osmanlı'nın Arnavut coğrafyası üzerinde uzun süreli var olamayacağını düşünmüşler ve hesaplamışlardır. Ancak Osmanlı sonrası ortaya çıkacak boşluğun Rusya'nın desteklediği Slav devletlerince doldurulmasından da her zaman kaygı duymuşlardır. Bu bakımdan Balkanlar'da kendi aleyhlerine olacak bir altüst oluşun yerine *status quo*'nun korunmasını Balkan Savaşları'na kadar büyük oranda desteklemişlerdir. Nitekim bu çerçevede de 19. yüzyılın sonunda, 1897 yılında iki devlet "Monza Mutabakatı"na imza atmışlardır. Böylece bölgede hem Slav genişlemesi tehlikesine karşı işbirliği yapmışlar hem de birbirlerine dönük üstünlük mücadelesini çatışmaya dökmemenin zeminini hazırlamışlardır. Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın Arnavutlar ve Arnavutların yaşadıkları topraklar üzerindeki etkinlik mücadelesi, yeni bir Balkan devletine giden süreçte, bu topraklarda ne Roma'nın ne de Viyana'nın doğrudan baskın bir hegemonya kuramamasına ama Osmanlı devleti içinden bağımsız yeni ulus devletin ortaya çıkmasına yardımcı olan bir etken olmuştur. Bağımsızlıkla sonuçlanan süreçte, özellikle Avusturya-Macaristan ile İtalya'nın Balkanlar'daki kendi aralarındaki çatışmacı olmayan dengesel rekabeti ve Arnavutların yaşadığı coğrafyaya ilişkin beklenti ve emellerinden kaynaklanan dış dinamiklerin ortaya çıkardığı durum, Arnavutların bağımsızlığını kazanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Kaynaklar

- Avlonyalı Ekrem Bey [Vlora]. (2006). *Osmanlı Arnavutlukundan Anılar (1885-1912)* (Çev. Atilla Dirim). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bartl, Peter. (1998). *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları* (Çev. Ali Taner). İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Batakovic, Dusan T. (2014). Serbia, The Serbo-Albanese Conflict And the First Balkan War. *Balkanica*, XLV, 317-352.
- Brown, Janice A.. (1986). The Status of Christianity in Albania. *Journal of Church and State*, Winter/28(1), 43-60.
- Blumi, Isa. (2003). Contesting the Edges of the Ottoman Empire: Rethinking Ethnic and Secterian Boundaries in the Malësore, 1876-1912. *International Journal of Middle East Studies*, May 35(2), 237-256.
- Clayer, Nathalie. (2013). *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu* (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Elsie, Robert. (2010). *Historical Dictionary of Albania*. Lenham-Maryland: Scarecrow Press Inc..

- Fried, Martin Benjamin. (2012). The Cornerstone of Balkan Power Projection: Austria- Hungarian War Aims and the Problem of Albanian Neutrality, 1914-1918. *Diplomacy & Statecraft*, September/23(3), 425-445.
- Fshazi, Falma. (2008). 2. Meşrutiyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı Algısı: Arnavutlarla Osmanlı'nın Düşman Olduğu "O An". *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Mart/38, 161- 178 .
- Gawrych, George W. (1986).The Culture and Politics of Violence in Turkish Society, 1903-1914, *Middle Eastern Studies*, July/ 22(3), 307-330.
- Guy, Nicola. (2007). The Albanian Question in British Policy and the Italian Intervention, August 1914- April 1915. *Diplomacy & Statecraft*, March/18(1), 109-131.
- Hocaoğlu, Baran. (2010). *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913*.İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kansu, Aykut. (2001). *1908 Devrimi* (Çev. Ayda Erbal). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Krisafi, Ksenefon. (2014). The International Legal Status of Albania From the End of the London Conference of Ambassadors to the End of the First World War. *SEEU Review*, September 10(1), 71-101.
- Kropiak, Katarzyna. (2014). Integration Concepts of the Lands Inhabited by Albanians: The Process of Shaping of the Albanian State Borders. *Politeja*, 11(30-4), 55-70.
- Maden, Fahri. (2011). Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1878-1913). *Avrasya Etdleri*, 39(1), 155-196.
- Maden, Fahri. (2013). Arnavutluk'ta Bektaşilik ve Arnavutluk'un Bağımsızlığına Giden Süreçte Bektaşiler. *Avrasya Etüdleri*, 44(2), 141-176.
- Murzaku, Ines Angeli. (2009). *Returning Home to Rome: The Basilian Monksof Grottaferrata in Albania*. Grottaferrata: Manastero Esarchico.
- Nizamoğlu, Yüksel. (2013). Yanya Vilayetinin Durumuna Dair Hazırlanan Layihalar ve Sonuçları. *OTAM*, Bahar/33, 197-228.
- Resneli Niyazi. (1975). *Balkanlarda Bir Gerillacı Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları*, [Çev. (Günümüz Türkçesine) İhsan İlgar]. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Shuka, Xhilda. (2015). Italian Attitude Towards the Albanian Issue: Albania's Southern Border at the Conference of Ambassadors in London 1912-1913. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, May/6(3), 325-330.
- Sotirovic, Vladislav B.. (2015). *Serbia, Montenegro and the "Albanian Question", 1878-1912. A Greater Albania Between Balkan Nationalism & European Imperialism*. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Story, Somerville. (Ed.). (2009). *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*. (Çev. Adnan İslamoğulları ve Rubin Hoxha). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- The Albanian Struggle In the Old World And New*. (1939). Boston: The Albanian Historical Society of Massachusetts.
- Van Kessel, Tamara Constance. (2011). *Cultural Promotion and Imperialism: The Dante Alighieri Society and the British Council Contesting the Meditteranean in the 1930s*. Amsterdam: University of Amsterdam- Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Vickers, Miranda. (2001). *The Albanians A Modern History*. New York: I.B. Tauris Publishers.

Arşiv Belgeleri:

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti, Siyasi (HR.SYS).

BOA, HR.SYS, 115/68

BOA, HR.SYS, 116/45

BOA, HR.SYS, 154/56

BOA, HR.SYS, 153/4

BOA, HR.SYS, 141/15

BOA, HR.SYS, 145/36

BOA, HR.SYS, 150/31

BOA, HR.SYS, 153/41